

lome koplja širom modernoga svijeta, bosanski filolozi na čelu s Lejлом Nakaš iskazuju zavidnu snagu i pokazuju kako »četa mala, ali odabrana« može još polučiti velike rezultate. Pa i biti uzor onim susjedima koji posustaju.

MATEO ŽAGAR

Ivan KOSIĆ, *Album hrvatske ćirilice u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu*, Nacionalna i sveučilišna knjižnica u Zagrebu, Zagreb 2018., 396 str.

Nakon obrade *Glagoljičnih rukopisa u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici (Glagoljica i hrvatski glagolizam, Zbornik radova s međunarodnoga znanstvenog skupa povodom 100. obljetnice Staroslavenske akademije i 50. obljetnice Staroslavenskog instituta (Zagreb – Krk 2. – 6. listopada 2002.)*, Zagreb – Krk: Staroslavenski institut i Krčka biskupija, 319–340) – dugogodišnji voditelj *Zbirke rukopisa i starih knjiga NSK* Ivan Kosić objavio je i knjigu posvećenu hrvatskim ćirilskim rukopisima u ovoj zbirci. Njegova knjiga *Album hrvatske ćirilice u Zbirci rukopisa i starih knjiga Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* sadrži četiri veće cjeline: 1. *Hrvatska ćirilica (povijesni presjek)*; 2. *Rukopisi*; 3. *Pisma (isprave)* i 4. *Tiskopisi* te zaglavak, iscrpan popis literature i kazala osobnih imena.

Prva je cjelina sastavljena od nekoliko potpoglavlja: 1. *Proslov* (str. 9–10), 2. *Hrvatska ćirilica – povijesni presjek* (str. 11–77), *Uvod, Naziv, Obilježja, Rasprostranjenost, Pojavnost, Kameni natpisi, Liturgijska prijevodna djela, Diplomatske povelje i statuti, Župne matice i drugi dokumenti, Poslovna i osobna korespondencija, Dubrovački molitvenik, prva tiskana hrvatska ćirilična knjiga, Franjevačka književna djela, Utrnuće*.

U uvodnom se dijelu knjige ponajprije izlaže o počecima slavenske pismenosti i ćirilometodskoj tradiciji koja je u temeljima hrvatske pismenosti i kulture. Zatim slijedi pregled tropismene hrvatske kulture i pismenosti, od latinične do glagoljične i ćirilične. Pri tome je, s razlogom, najviše pozornosti posvećeno hrvatskoj ćirilici od njezinih početaka i najstarijih spomenika pa sve do 20. stoljeća kad izlazi iz uporabe. Ponajprije, ćirilica je jedno od pisama na kojem se pisalo hrvatskim jezikom. Druga je stvar gdje su i kada Hrvati njome zapisivali svoj jezik čak dva-tri stoljeća prije latinice. Ćirilica je postojala i trajala u hrvatskoj pismenosti od 11./12. do 19. pa čak i 20. stoljeća, primjerice u Poljicima gdje je napisano i očuvano mnoštvo rukopisa različita sadržaja od kojih neki ni do danas nisu objavljeni i nalaze se u privatnim

zbirdama (v. BRATULIĆ, J. Hrvatska ćirilica kao poslovno pismo. *Filologija* 63, 2014, 17–32). Teško je reći u kojoj hrvatskoj regiji nije bilo zapisa na tom pismu. Gledajući samo kroz prizmu crkvenih pokrajina u Hrvatskoj i to bez Bosne i Hercegovine, gdje je uporaba ćirilice neupitna, može se reći da se njome kontinuirano pisalo u Dubrovačkoj, Makarskoj i Skradinskoj biskupiji te Splitskoj nadbiskupiji, sporadično pak u Zadarskoj i Ninskoj biskupiji.

Ćirilicu su, uz glagoljicu i latinicu, u privatne i službene svrhe rabili članovi uglednih hrvatskih obitelji: Frankopani, Zrinski, Petar Kružić, Nikola Jurišić... Njome se pisalo čak i u Hrvatskom zagorju kod Keglevića u 16. stoljeću, kao i u Slavoniji za vrijeme turske vladavine. Ćirilskim su se pismom služili i popovi glagoljaši kao i franjevci Bosne Srebrene prije njezina cijepanja u 18. stoljeću. O značaju ćirilice za hrvatsku povijest svjedoče važni spomenici i djela pisana hrvatskim jezikom koje možemo nazvati »međašima nacionalne baštine Hrvata«: *Povaljska listina* i *Povaljski prag*, *Listina Kulinina bana*, *Natpis popa Tjehodraga*, *Humačka ploča*, *Poljički statut*, *Libro od mnozijek razloga* i drugo. Tu su i brojni tekstovi pravnoga, trgovačkoga, vjerskoga, diplomatskoga ili privatnoga karaktera, kao i nadgrobni natpisi sa stećaka te matične knjige katoličkoga naroda od Bosne do Jadrana. Smatra se da su Hrvati baštinili glagoljicu i ćirilicu istovremeno, a to potvrđuje činjenica da se na nekim starim natpisima prepleću oba slavenska pisma, glagoljica i ćirilica, o čemu svjedoče i mnoge bilješke u hrvatskoglagoljskim rukopisima pisane upravo ćirilicom, npr.: u *Brevijaru Vida Omišljanina* (1396.), u *Humskom brevijaru* (15. st.) itd. (v. NAZOR, A. 1987. *Ćirilica i glagoljaši*, *Brački zbornik XV*, Obljetnica Povaljske listine i praga 1184. – 1984., SIZ za kulturu općine Brač, Supetar, 78–83).

Svakako treba naglasiti sljedeće: ćirilica je istočnokršćansko ili grčko pismo prilagođeno slavenskim jezicima. Premda njime većinom pišu pravoslavni slavenski narodi, prihvatio ju je i hrvatski katolički narod jer je stoljećima bio u aktivnom doticaju s bizantskom kulturom i tradicijom. To se grčko pismo prilagođeno slavenskim jezicima s vremenom autoriziralo u čast sv. Ćirila koji je, između ostaloga, omogućio Hrvatima da stoljećima imaju liturgiju na narodnom jeziku. Znakovito je da se ćirilica u srednjoj Dalmaciji redovito nazivala *glagoljicom* i *arvackim* pismom. Kako je hrvatska ćirilica manje služila u liturgiji, a više u svakodnevnoj praksi – i jezik je tekstova pisanih tim pismom bliži živom govoru te je iznimno vrijedan izvor za povijest hrvatskoga jezika.

Ne smijemo zaboraviti da je ćirilica važan dio hrvatske kulturne baštine. Ćirilica je naša kulturna i nacionalna baština u trijadi hrvatskih pisama. I glagoljica i latinica i ćirilica podjednako su važne za hrvatsku povijest. Ćirilica pritom nimalo nije puki svjedok policentričnosti hrvatske kulture i usputna

knjiška stvar, već je dokaz naših tragova da smo takvi kakvi jesmo jer su ime-na brojnih naših predaka upravo ćirilicom zapisivana u maticama koje su do početka 19. stoljeća bile katolička posebnost na našim prostorima.

Premda je pitanje bosansko-humskih tekstova, rukopisa, natpisa, administrativno-pravnih spisa, itd. iznimno osjetljivo radi višenacionalnoga karaktera bosanske pismenosti, većina hrvatskih filologa drži da oni ulaze i u povijest hrvatske pismenosti, a njima se priklanja i autor *Albuma hrvatske ćirilice*. Prema mišljenju M. Žagara, »... ne samo s obzirom na suvremenu perspektivu, nego i iz povijesnoga aspekta: nije jednostavno povući granicu gdje na hrvatskom jugu bosanski kulturni krug graniči s »hrvatskim« – (južno) dalmatinskim.« (ŽAGAR, M. 2009. Hrvatska pisma u srednjem vijeku. *Povijest hrvatskoga jezika, 1. knjiga: srednji vijek*. Croatica, Društvo za promicanje hrvatske kulture i znanosti, Zagreb, str. 188). Kad je riječ o srednjovjekovnim tekstovima za koje nije posve jednostavno utvrditi kojoj jezičnoj redakciji pripadaju, Stjepan Damjanović ističe: »Problemi se uvećavaju kad smetnemo s uma da je riječ o vremenima u kojima su vrijedila drukčija mjerila nego u naše vrijeme, ali ne pomažu ni polazišta koja isključuju suvremenost jer, napokon svaku kulturnu pojavu iz prošlosti pridružujemo povijesti neke nacionalne kulture. Povijesni uvid mogao bi nas poučiti da sve ne mora biti jednoznačno ili da neki tekst i neku pojavu možemo s razlogom naći pri opisu ne samo jedne nacionalne povijesti.« (DAMJANOVIĆ, S. *Slovo iskona*, Zagreb: Matica hrvatska, 2002., str. 122). Najbolja su potvrda da je hrvatska ćirilica jedinstveno pismo koje je bilo u upotrebi na području Bosne, Huma i Hrvatske – Divkovićeve djela, posebice *Besjede i Nauk krstjanski* koja su upotrebljavali hrvatski glagoljaši od juga do Istre, a i najveći je broj njihovih očuvanih primjeraka s otokā ili iz Poljicā.

U drugom su dijelu knjige iz bogate Zbirke rukopisa i starih knjiga (latinični, glagoljični i arapski rukopisi) odabrani i prezentirani samo oni pisani hrvatskom ćirilicom dok su ostali – bugarske, makedonske i srpske redakcije – samo uzgred spomenuti. Hrvatski ćirilski rukopisi ovdje su po prvi put objedinjeni i objavljeni na jednom mjestu i to na način da su svi potanko obrađeni: ponajprije se navodi naziv samog rukopisa, potom vrijeme i mjesto nastanka s materijalnim opisima i kasnijim zabilješkama, a navodi se i osnovna literatura te način na koji su dospjeli u NSK. Osim toga, uz svaki je rukopis objavljen bar jedan preslik [fotografije Darko Čižmek, Sonja Hrelja, Sanja Vešligaj] kako se i najavljuje u naslovu knjige, kao i transliteriran početak teksta što je izvrsno polazište za buduće istraživače. Noviji su ćirilični rukopisi ostavština Dimitrija Demetra, Ljudevita Gaja i Vatroslava Jagića. Sadržajno su to različiti tekstovi, nastali u razdoblju od kraja 16. do sredine 19. stoljeća – od grbovnika, rječnika, ljekaruša, molitvenika, notarskih spisa, listina, matica,

pravnih spisa, primjerice *Poljički statut* (prijepis iz 1665. godine), do književnih djela, npr. Život Aleksandra Velikoga i različitih zbornika. Potječu većinom iz južnih hrvatskih krajeva u kojima je ćirilica bila u uporabi, tj. južnije od Krke (najviše ih je iz Poljica), s nekim iznimkama, kao što su npr. Listine i spisi iz Vinodola. Sadržajna raznolikost opisanih rukopisa svjedoči o dubokoj uvriježenosti hrvatske ćirilice u hrvatskoj svakodnevnici, pismenosti i kulturi.

U trećem su dijelu knjige prezentirana *Pisma (isprave)* iz odabrane zbirke (str. 145–173). Najviše je pisama iz korespondencije don Aleksandra Despotovića, omiškoga kneza, i to čak deset napisanih u protegu od 1711. – 1783. g.

U zasebnoj, četvrtoj skupini nalaze se *Tiskopisi* (str. 177–331), tj. tiskane knjige, ukupno 16 naslova, koje su uglavnom pripadale Ljudevitu Gaju. Većinom su to preradbe i prijevodi djela stranih autora, crkvenih naučitelja i teologa – knjige koje su objavljene od 16. do 18. stoljeća i to deset izdanja u Mlecima, tri u Rimu, dva u Urachu i jedno u Trnavi. Prema sadržaju to su: početnice, katekizmi, legende o Mariji, Sveto pismo Novoga zavjeta te teološka proza. U opisu svakog izdanja naslov je prepisan, navodi se sadržaj, impresum i materijalni opis, zatim preslik naslovnice i najzanimljivijih dijelova u knjizi. Ovdje su pohranjena vrlo vrijedna izdanja, između ostaloga Posilovićev prijevod *Cvijeta kreposti* iz 1701. godine objavljen u Veneciji.

Hrvatsko je srednjovjekovlje formativni period hrvatske nacionalne trojzvezdne i trojezične kulture i identiteta. Hrvatska je ćirilica baština od triju komponenata najviše zapostavljena, te je stoga svaki novi znanstveni doprinos iz ovoga područja iznimno vrijedan za našu znanost i kulturu. Objavljeni *Album hrvatske ćirilice u Zbirci rukopisa i starih knjiga iz Nacionalne i sveučilišne knjižnice u Zagrebu* svjedoči o bogatstvu hrvatske ćirilice baštine te o širokoj uporabi i rasprostranjenosti tog pisma – od liturgije do pravnih spisa, matica, ljekaruša i pisama. Zahvaljujući ovoj knjizi od sada će rukopisi iz spomenute zbirke biti znatno dostupniji i zainteresirati širu javnost kao i znanstvenike, za koje je posebno vrijedna i opsežna *Bibliografija* objavljenih radova o ovoj temi priložena na kraju. Stoga možemo biti zahvalni dr. sc. Ivanu Kosiću i svima koji su surađivali na ovom prekrasnom izdanju. Pokazalo se da je autor znao iskoristiti svoje radno iskustvo i dostupnost zbirke starih rukopisa u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici. Zahvaljujući njegovu radu sedamdesetak godina nakon Mošinova opisa ćirilskih rukopisa Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti prezentirani su nam i ćirilski rukopisi pohranjeni u Nacionalnoj i sveučilišnoj knjižnici.

MARINKA ŠIMIĆ